

Jean Appelius (werkzaam ca.1758-1790), *Portret van Sara Boudaen*. Collectie Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, langdurig bruikleen Zeeuws Museum, Middelburg.

In de rijke collectie van het Zeeuws Museum is een cluster van ruim 200 portretten, waarvan van zo'n zeventig uit de 18e eeuw, die deels van een bekende en deels van een onbekende kunstenaar zijn. Het betreft hier enkelportretten, groepsportretten en regentenstukken.

Deftige lieden uit Zeeland

TEKST **Jim van der Meer Mohr**

Deze stukken zijn zowel in eigendom van het museum zelf als in langdurig bruikleen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Veelal zijn deze portretten als schenking bij het museum en het Genootschap binnen gekomen, deels als individuele stukken maar ook als hele collectie van een familie. Al met al geeft deze groep portretten daardoor een mooi overzicht van de portretkunst in Zeeland in de 18e eeuw. Door een onderzoeksopdracht die ik voor het museum mocht uitvoeren, heb ik deze collectie kunnen bestuderen en bovendien een aantal stukken nader kunnen toeschrijven aan een bepaalde kunstenaar. Juist doordat de 18e eeuw als subgroep zo sterk is vertegenwoordigd krijgen wij een goed beeld van de portrettisten die toen in Middelburg maar ook in andere steden als Vlissingen werkzaam waren.

PHILIP VAN DIJK

In de eerste helft van de 18e eeuw was Philip van Dijk (1683-1753) zeer actief in Zeeland. Er waren in die tijd zo goed als geen lokale portrettisten en Van Dijk wist daar handig op in te spelen. In het begin van de 18e eeuw is Isaac Paling (1640/45-1728) nog even actief geweest in het Zeeuwse, maar na hem waren er eigenlijk geen lokale kunstenaars die als portrettist werkzaam waren. Van Dijk was afkomstig uit Oud-Beijerland en vestigde zich reeds in 1708 als kunstenaar in Middelburg, waar hij in hetzelfde jaar werd toegelaten tot het kunstenaarsgilde. In Zeeland werd hij ook actief als kunsthandelaar. Na tien jaar in Zeeland te hebben gewerkt vertrok hij naar Den Haag, waar hij in 1718 werd toegelaten tot de Confrérie Pictura. Vanuit Den Haag bleef hij echter lange tijd zijn Zeeuwse cliënten bedienen. Hiertoe maakte hij, aldus schreef de 18e-eeuwse biograaf Johan van Gool in *De Nieuwe Schouburg der Nederlandtsche Kunstschilders en schilderessen*, een 'jaerlijks reisje naar Zeelant'.

Van Dijk was een gevierd portrettist. Zijn stijl is elegant en zwierig en sloot aan bij de internationale wensen. Hij kon daardoor niet alleen vooraanstaande burgers maar ook leden van de hoge adel tot zijn klantenkring rekenen. Hij heeft na zijn Zeeuwse tijd niet alleen voor Landgraaf Wilhelm VIII von Hessen-Kassel gewerkt, maar ook op

verzoek van Maria Louise von Hessen-Kassel haar zoon stadhouder Willem IV geportretteerd. Later kwamen kunstenaars als Appellius, Palthe en Schouman naar Zeeland om aan de vraag naar portretopdrachten te voldoen.

FAMILIEOVERZICHT VAN CITTERS

Binnen de collectie van het Zeeuws museum is het geslacht Van Citters het best vertegenwoordigd. Door verschillende schenkingen bezit het museum van dit geslacht zelfs een fraai overzicht van portretten van de 17e tot de 20e eeuw. Dat is op zich niet verwonderlijk, aangezien tal van leden van dit geslacht door de eeuwen heen en zeker ook in de 18e eeuw vooraanstaande posities hebben bekleed en bovendien een aantal buitenplaatsen bezat. In de 19e eeuw zijn leden van deze familie in de adelstand verheven en sindsdien voeren de nazaten het predicaat jonkheer. Doordat tal van leden van deze familie zich door de eeuw heen lieten portretteren, krijgen wij direct een overzicht van een aantal kunstenaars die de markt daar in een bepaald tijdvak bedienden. In de eerste helft van de eeuw kreeg Van Dijk van deze familie en aanverwante geslachten tal van opdrachten. Tot de vroegste portretten behoort dat van Mr. Caspar van Citters (1674-1734). Mr. Caspar van Citters heeft hoge publieke ambten bekleed; hij was eerst secretaris van de Staten van Zeeland en later, vanaf 1718 tot zijn dood in 1734, raadspensionaris van Zeeland. Van Citters is als halfportret zittend in zijn studeervertrek weergegeven met in zijn rechterhand een brief, terwijl zijn arm rust op een tapijt met het wapen van Zeeland met nog net zichtbaar delen van de wapenspreuk.

HEER MET HOND

Deze wijze van het weergeven van een heer in zijn studeervertrek of een dame in een vertrek is het laatste kwart van de 17e eeuw in zwang geraakt. Het is eveneens vaak te zien op portretten van Caspar Netscher (1635/36-1684) en zijn zoon Constantijn Netscher (1668-1723). Een andere manier van afbeelden is door de geportretteerde in een al dan niet gefantaseerd park te plaatsen met soms een doorkijkje op een buitenplaats. Daarvan is het portret van Cornelis van Citters (1717-1782), eveneens door Van Dijk, een mooi voorbeeld in de collectie. Hier zien wij een nog jonge Cornelis staand bij een tuinvaas met een doorkijkje op een park. Aan zijn zijde staat een jachthond, waarmee

Links: Philip van Dijk (1683-1753), *Portret van mr. Caspar van Citters*. Collectie Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, langdurig bruikleen Zeeuws Museum, Middelburg.

Rechts: Philip van Dijk, *Portret van Gerard van Citters, als jongen*. Collectie Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, langdurig bruikleen Zeeuws Museum, Middelburg.

de kunstenaar zonder enige twijfel de voornaamheid van de geportretteerde wilde onderstrepen. Het afbeelden van honden op een portret kent een rijke traditie die terug gaat tot het portret van *Keizer Karel V met hond* door Titiaan (1488/90-1576) uit 1533 in het Prado in Madrid. Hier staat de keizer ten voeten uit afgebeeld met een dog aan zijn zijde. De hond zou hier behalve voor loyaliteit ook staan voor standvastigheid. De succesvolle portretschilder Anthonie van Dijck heeft dit portret van Titiaan zeker gekend en heeft meerdere malen een hond naast een geportretteerde geplaatst. Van Dijck heeft hiermee de trend gezet voor deze manier van portretteren van 'een heer met zijn hond' en vond later ook navolging in de Nederlanden. In de Hollandse portretkunst van de 18e eeuw worden de geportretteerden zelden ten voeten uit afgebeeld; vaak is daarom slechts de kop en soms ook een deel van de romp van de hond zichtbaar. Dergelijke jachthonden zien wij overigens ook nog in de 19e eeuw op portretten. Van Dijk heeft deze opzet van een portret van een heer of in dit geval jongeman met zijn hond vaker toegepast. Een fraai voorbeeld is het Sichterman-portret in het Gronings

Museum. Deze Cornelis was overigens een zoon van Willem van Citters, die op zijn beurt een jongere broer was van Caspar van Citters. Te oordelen naar de jonge leeftijd van de Cornelis zal dit portret ca. 1730 geschilderd zijn. Uit 1752, zo'n twintig jaar later, dateert een portret van weer een zoon van Cornelis, Gerard van Citters (1742-1805).

SNOUCK HURGRONJE

Van Dijk werkte vanzelfsprekend ook voor andere voor- aanstaande families. In de collectie van het museum is bijvoorbeeld een fraai paar portretten van Isaac Hurgronje (1652-1706) en diens echtgenote Josina Phoenix (1663-1711). Evenals Van Citters behoorde de familie Hurgronje tot de Zeeuwse notabelen, zij het meer in Vlissingen dan in Middelburg. Isaac Hurgronje was bewindhebber der VOC en burgemeester van Vlissingen. De oudste zoon van Isaac, Jacob Hurgronje (1694-1759), ambachtsheer van Koudekerke, huwde in 1734 met Erkenraad Snouck 91709-1770) uit Dordrecht. Van dit echtpaar heeft Appellius een paar fraaie portretten gemaakt waarop beide echtelieden zittend zijn weergegeven. Uit dit huwelijk is Steven Matthijs (1741-1788) geboren die de naam van zijn moeder aan de zijne toevoegde en zich bij akte voor de schepenen van Vlissingen Snouck Hurgronje mocht noemen. In de 19e eeuw is dit geslacht in de adelstand verheven en sindsdien voeren de leden het predicaat jonkheer. Van Steven Matthijs en zijn vrouw Anna Catharina Elias (1746-1796) zijn in de collectie portretten aanwezig die naar mijn mening aan Appellius kunnen worden toegeschreven. Aardig detail is overigens dat Anna Elias na het overlijden van haar man is hertrouwd met de Middelburgse advocaat Wilhem Aernout van Citters (1741-1811).

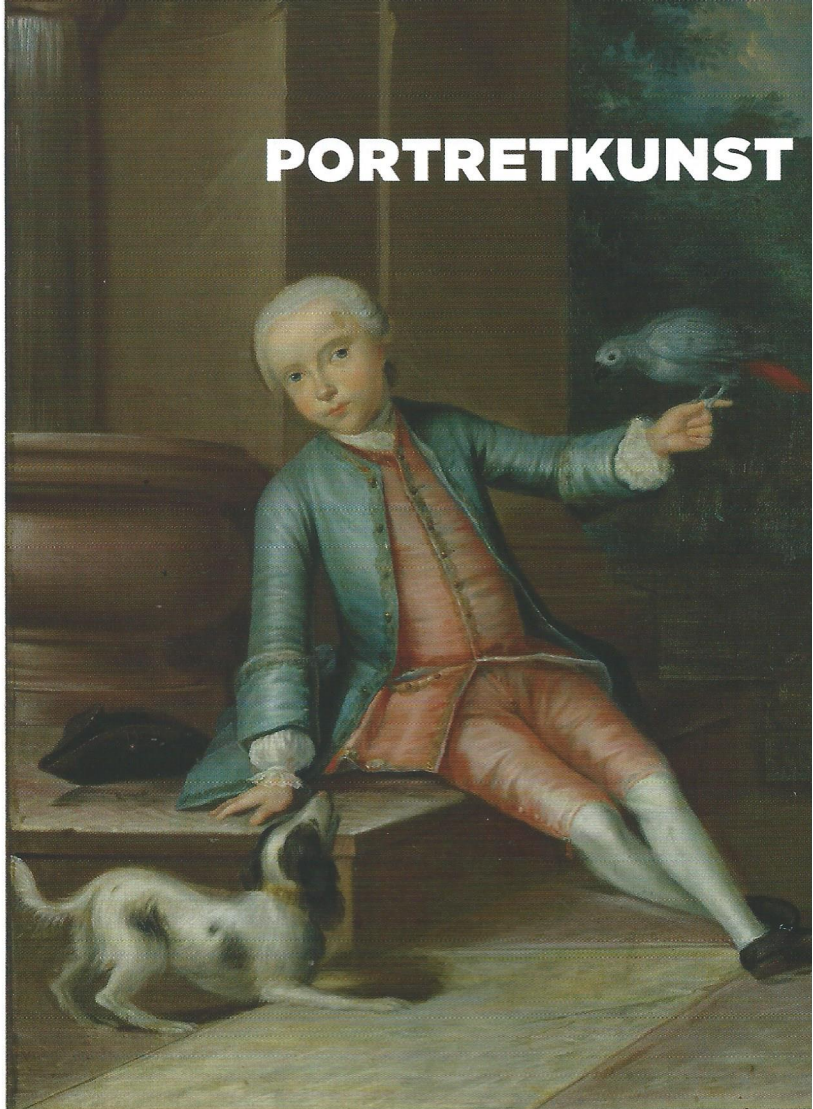
In de Hollandse portretkunst van de 18e eeuw worden de geportretteerden zelden ten voeten uit afgebeeld

Rechts: Jan Palthe (1717-1769), *Portret van Gerard van Citters, als jongen*. Collectie Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, langdurig bruikleen Zeeuws Museum, Middelburg.

PORTRETKUNST

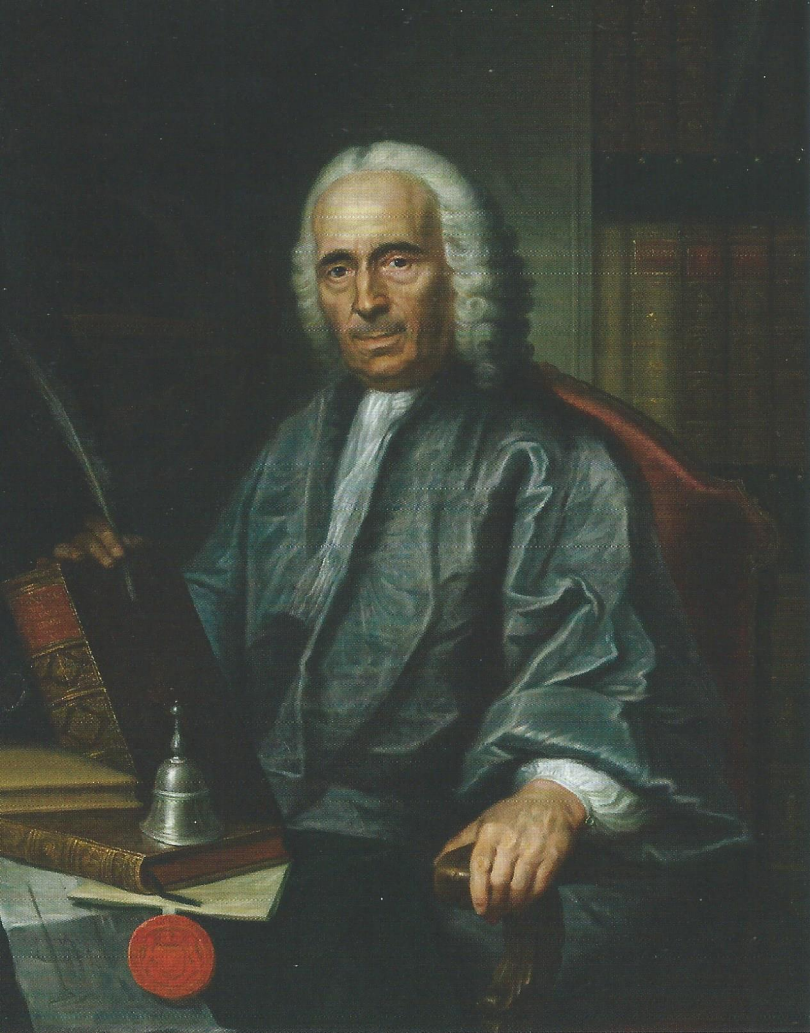
JAN PALTHE

Toen Van Dijk niet meer in Zeeland actief was kwam de markt voor portretten in handen van Jan Palthe (1717-1769). Palthe was geboren in Deventer en vestigde zich in 1732 in Leiden. Later, wanneer is niet precies bekend, trok hij naar Middelburg waar hij in de jaren vijftig en zestig tal van portretopdrachten heeft vervuld. In Middelburg heeft Palthe ook zijn vrouw ontmoet, Johanna de Kanter. Palthe heeft meerdere leden van de familie Van Citters geportretteerd. Behalve naar het leven heeft hij voor de familie ook kopieën van oudere schilderijen gemaakt. Palthe signeerde en dateerde de meeste van zijn portretten, waaruit wij kunnen afleiden dat hij langere tijd in Middelburg werkzaam is geweest. Zo kreeg Palthe dus onder meer de opdracht het eerdergenoemde jongensportret van Gerard van Citters (1742-1805) te schilderen, zoon van Cornelis van Citters en Adriana Eversdijk van wie hij ook de portretten heeft geschilderd. Behalve voor Van Citters werkte hij uiteraard tevens voor andere opdrachtgevers. Uit 1762 dateren bijvoorbeeld nog het bijzonder fraai portret van Jan de Munck, de Stadsbouwmeester van Middelburg, en dat van zijn echtgenote Catharina Duynewey. Van Palthe is behalve van de portretten voor de familie van Citters ook een zeer groot Regentenstuk overgebleven van de van de Gasthuismeesters. Dat de toch wat onbe-

Jean Appellius, *Portretten van Jacob Hurgronje en Erkenraad Snouck*. Collectie Zeeuws Museum, Middelburg.

Jan Palthe, *Portretten van Jan de Munck en zijn echtgenote Catharina Duynewey met dochtertje*. Collectie Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, langdurig bruikleen Zeeuws Museum, Middelburg.

kendere Palthe deze opdracht van een Regentenportret heeft gekregen geeft wel aan hoe groot zijn naam in die tijd was. Helaas is het stuk in zeer slechte staat en kan het niet getoond worden. Het is te hopen dat het museum erin slaagt samen met het Zeeuwsch Genootschap de middelen voor de restauratie van dit unieke stuk bijeen te brengen.

JAN APPELIUS

Na Palthe komt Jean Appellius (werkzaam ca.1758-1790) in beeld, een portrettist die met name zeer herkenbaar is door de verfijnde wijze waarop hij het kant van de manchetten weergeeft. Van deze kunstenaar is weinig meer bekend dan dat hij in de tweede helft van de 18e eeuw in Zwitserland zou zijn geboren en in Middelburg werkzaam is geweest. Hoewel als anoniem te boek gesteld kunnen de portretten van Mr. Wilhem van Citters (1685-1758) als ook die van Mr. Jacob van Citters (1708-1792) en diens echtgenote Sara Boudaen (1718-1781) naar mijn mening zonder twijfel aan hem worden toegeschreven. Met het portret van Sara Boudaen laat Appellius zien op wat voor voortreffelijke wijze hij het kant kon uitbeelden. Ook in de details toont hij zich een meester met de weergave van het alliantiewapen rechtsboven. Wilhem van Citters is jarenlang bewindvoerder van de VOC-kamer Zeeland geweest en heeft ook driemaal het burgemeestersambt van Middelburg bekleed. Jacob van Citters was eveneens actief in het openbare bestuur; hij was van 1727 tot 1784 raad en schepen van Middelburg en bekleedde aldaar bovendien meerdere malen het ambt van burgemeester. Van Appellius is naast de talloze enkelportretten ook een bijzonder fraai groepsportret in de collectie van het museum, waarop Mr. Jacob van der Mandere (1707-1775) en Petronella van Berckel (1716-1780) en hun kinderen zijn afgebeeld. Het gezin staat op een bordes met links

een doorkijkje op het water met zeilschepen. Wij zien de ouders en de drie kinderen, Engelbert Johan (1744-1827) met de globe, Johanna (geb. 1747) en Ida (geb. 1749) zittend aan het klavecimbel. De reeds overleden dochter Maria Theodora is afgebeeld op het portret op de schildersezel. Hoewel met name de pater familias wat stijfjes is weergegeven is het een uiterst charmante familiegroep, waarin Appellius zijn grote kunnen toont. Een aardig detail is de papegaai die op het klavecimbel zit. Jacob van der Mandere, heer van Ouwerkerk, Nieuwerkerk, Capelle, Vianen en ter Boede was eerst burgemeester van Vlissingen in 1738 en daarna lange tijd bewindvoerder van de VOC-kamer Zeeland van 1738-1757; hij bezat de buitenplaats Der Boede bij Koudekerke.

SCHOUMAN, PERKOIS, GAAL

Naast Van Dijk, Palthe en Appellius dient ook Aert Schouman (1710-1792) nog genoemd te worden, van wie enkele portretten in het Zeeuws museum zijn. Schouman was een veelzijdig kunstenaar die geboren werd in Dordrecht en in 1761 en 1764 even in Middelburg heeft gewerkt. Van hem zijn naast genrestukken en portretten ook grote behangsels bekend met voorstellingen van pluimvee. In Middelburg heeft hij onder andere een fraai groepsportret geschilderd van de regenten van de Godshuizen en een klein portret van de kunstenaar Jacobus Perkois (1756-1804). Jacobus Perkois was in 1778 medeoprichter van de Teekenacademie van Middelburg. Perkois is werkzaam geweest als decoratieschilder, miniatuurschilder, portrettist en vooral als maker van silhouetportretten. Eveneens verbonden aan de Teekenacademie was Thomas Gaal (werkzaam ca. 1754-1817) van wie in de collectie een groepsportret is van de Regenten van het Burgerweeshuis.

UNIEK VOOR ZEELAND?

Tot slot nog een enkele opmerking over een verschijnsel dat ik eigenlijk alleen van Zeeuwse portretten ken. Vaak worden op portretten de familiewapens van de geportretteerden afgebeeld. Deze wapens kunnen zowel door de kunstenaar zelf als, wat ook vaak gebeurde, later zijn aangebracht. Met name in de 19e eeuw zijn tal van wapens toegevoegd aan bestaande portretten. Doordat deze op aanwijzing van een toenmalige eigenaar van het portret werden toegevoegd is het niet altijd zeker dat dit de juiste zijn. Daarnaast zien wij ook wel dat een enkel of alliantiewapen op de lijst is aangebracht. Ook zien wij soms dat alle kwartierwapen op de lijst zijn aangebracht, zoals in het geval is bij het portret van Abraham de Brauw. In Zeeland zien wij echter op tal van portretten op de achterzijde van het portret op het linnen of het paneel het geschilderde wapen van de geportretteerde. In een aantal gevallen ben ik zelfs alle wapens van de diverse kwartieren van de geportretteerde tegengekomen die dan waren aangebracht rond de naam en het familiewapen van de geportretteerde. Een bijzonder mooi voorbeeld hiervan is te zien op de achterkant van het paneel bovengenoemd portret van Gerard van Citters. Dit verschijnsel van (kwartier)wapens op schilderijen verdient het nader uitgezocht te worden.

Het is opmerkelijk dat tot het einde van de 18e eeuw de markt voor portretten voornamelijk in handen was van Philip van Dijk, Jan Palthe, Jean Appelius en Aert Schouman, allen kunstenaars die niet uit Zeeland afkomstig

Kwartierwapens op de achterkant van het portret van Gerard van Citters door Jan Palthe. Collectie Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, langdurig bruikleen Zeeuws Museum, Middelburg.

waren. Pas met de komst van de Teekenacademie gaan wij zien dat ook lokale kunstenaars als Thomas Gaal en later ook Isaac Bourjé zich onder andere op de portretkunst gaan toeleggen. ■

Links: Jean Appelius, *Familiegroep Van der Mandere*. Collectie Zeeuws Museum, Middelburg. Rechts: Aert Schouman (1710-1792), *Portret van Jacob Perkois*. Collectie Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, langdurig bruikleen Zeeuws Museum, Middelburg.

